

ISSN 2181-9599

Doi Journal 10.26739/2181-9599

ЎТМИШГА НАЗАР

9 ЖИЛД, 4 СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ
ТОМ 9, НОМЕР 4

LOOK TO THE PAST
VOLUME 9, ISSUE 4

ТОШКЕНТ-2026

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Муртазаева Рахбар Хамидовна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, профессор,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ | EDITORIAL BOARD

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор, академик,
Ўзбекистон Миллий университети

Бобожонова Дилором Бобожонова
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Аширов Адхам Азимбаевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
ЎзР. ФА. Тарих институти

Агзамова Гулчехра Азизовна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
ЎзР. ФА. Тарих институти

Бурдиашвили Майя
тарих фанлари доктори (DSc),
Телави давлат университети

Кожакеева Ляззат Темировна
тарих фанлари доктори (DSc), доцент,
Хотин-қизлар давлат педагогика университети

Аминова Азиза Марковна
тарих фанлари доктори (DSc), доцент,
Навоий давлат педагогика институти

Ульжаева Шохистахон Мамажоновна
тарих фанлари доктори (DSc),
Тошкент ирригация ва кишлок хужалигини механизациялаш мухандислари институти Миллий тадқиқот университети

Худайқулов Тулқин Дўстбоевич
Тарих фанлари доктори (DSc)
Шаҳрисабз дала педагогика институти

Гофоров Шокир Сафарович
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Самарқанд давлат университети

Эргашева Юлдуз Алимовна
Тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Қариши давлат техника университети

Халикова Рахбар Эргашевна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Тошкент давлат техника университети

Ишанходжаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Эшов Боходир Жўраевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Қариши давлат университети

Махкамова Надира Рахмановна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Тошкент ахборот технологиялари университети

Кебадзе Мадонна
тарих фанлари доктори (DSc),
Телави давлат университети

Абдуллаева Яхшибека Атамуратовна
тарих фанлари доктори (DSc), доцент,
Нукус давлат педагогика институти

Мустафаева Нодири Абдуллаевна
тарих фанлари доктори (DSc),
Ўзбекистон Фанлар академияси

Ермегов Аваз Абдуллаевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Хайдаров Ғайратбек Мирзапўлатович
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Андижон давлат университети

Рашидов Ойбек Расулович
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Тошкент давлат иқтисодиёт университети

Расулов Абдуллажон Нуриддинович
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Наманган давлат университети

Ковалев Борис Николаевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Санкт-Петербург Тарих институти

Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Ауанасова Алима Мусировна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Қозогистон давлат тарихи институти

Бегалинова Калимаш Капсамаровна
фалсафа фанлари доктори (DSc), профессор,
Қозогистон Миллий университети

Хайдаров Муродилла Махмуталиевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Тожибоев Музаффар Турдибоевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
ИИВ Академияси

Алиева Лале
тарих фанлари доктори (DSc),
Озарбайжон давлат университети

Саипова Камола Давляталиевна
тарих фанлари доктори (DSc), доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Исмаилова Алмаз
тарих фанлари доктори (DSc),
Догистон мустақил университети

Иноятова Диларам Маниглиевна
Тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Таниева Гулдона Мамановна
тарих фанлари доктори (DSc), доцент,
Низомий номидаги Ўзбекистон Миллий педагогика университети

Дорошенко Татьяна Ивановна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Бабаджанова Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон давлат жаҳон
тиллари университети

Ширванова Тарана Амирага кызы
тарих фанлари номзоди, доцент,
Азербайдон давлат
иқтисодиёт университети

Мирзалиев Улуғбек Бегмурзаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), Гулистон
давлат педагогика институти

Нуруллаева Шоира Кушназаровна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Урганч давлат университети

Курбанов Бахтияр Журабаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD),
Наманган давлат университети

Ҳакимова Шоира Сағдуллаевна
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), UBS Тошкент филиали

Толибоева Нодира Одилжоновна
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон
жаҳон тиллари университети
Масъул котиб

Теймураз Ахалмосулишвили
тарих фанлари номзоди, профессор,
Телави давлат университети

Джоробекова Айнур Эшимбековна
тарих фанлари номзоди, профессор,
Қозоғистон дипломатия академияси

Рахмонқулова Зумрад Бойхуразовна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Исаков Баҳадир Нигматуллаевич
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон давлат жаҳон
тиллари университети

Холмуродов Дилшод Рашидович
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), Жиззах давлат
педагогика университети

Юсупов Аҳмеджон Шоназарович
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), доценти
Urganch davlat universiteti

Тиллажаева Хуршида Джумаваевна
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD),
Тошкент давлат техника университети

Одилов Аброр Анварович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети
Масъул котиб

Исоқов Бахтиёр Робидинович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Наманган давлат университети

Тўхтабасв Аъзамжон Шарипхўжаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), доцент,
Наманган давлат университети

Халмуратов Бахтиёр Режавалиевич
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), доцент,
Наманган давлат университети

Алимардонов Отабек Қудратович
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), доценти
Ўзбекистон Миллий университети

Турсунова Юлдуз Бобоқулловна
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD),
ЎзР. ФА. Тарих институти

Азаматова Гулмира Байирбековна
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD),
Jizzax davlat pedagogika universiteti

Каримжонов Жасурбек Мухторжонович
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD),
Ўзбекистон Миллий университети

МУНДАРИЖА | СОДЕРЖАНИЕ | CONTENT

1. Bahodir Isakov O‘ZBEKISTONDAGI QOZOQ ETNOSI TARIXINI O‘RGANISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI.....	5
2. Abduvali Berdiyev, Soatqulov Islom XIVA XONLARI VA USMONLI SULTONLARI O‘RTASIDAGI YOZISHMALAR: DIPLOMATIK MAKTUBLAR TILI VA USLUBI.....	10
3. Пётр Чублук НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ИСТОРИИ ГРЕКО-МАКЕДОНЦЕВ НА ТЕРРИТОРИИ СРЕДНЕЙ АЗИИ ПРИ СЕЛЕВКИДАХ.....	14
4. Shahlo Ubaydullayeva O‘ZBEKISTON TIBBIYOTIDA XOTIN-QIZLAR FAOLIYATI VA ONA-BOLA SALOMATLIGINI MUHOFAZA QILISH MUAMMOLARI (XX ASRNING IKKINCHI YARMI MISOLIDA).....	22
5. Mirhomid Mirakbarov O‘ZBEKISTON GEOLOGIYASI TARIXIDA MURUNTOV OLTIN KONINING KASHF ETILISHI VA MAMLAKATIMIZ SANOATIDA TUTGAN O‘RNI.....	28
6. Mirjalol Abdullayev SHAYBONIYLAR DAVRIDA MUKOFOTLASH VA JAZOLASH TIZIMI (“MUSAXXIR AL-BILOD” ASARI MISOLIDA).....	35
7. Abdillajon Pazilov BENJAMIN FRANKLINNING IQTISODIY VA FALSAFIY QARASHLARI.....	41
8. Mashhura Burxanova ROSSIYA IMPERIYASINING TURKISTON O‘LKASIDAGI STRATEGIK MAQSADLARI VA UNI AMALGA OSHIRISH MEXANIZMLARI.....	46
9. Равшан Хомитов ЎЗБЕКИСТОНДАГИ ЭТНОСЛАРАРО МУНОСАБАТЛАРДА РЕСПУБЛИКА ҚОЗОҚ МИЛЛИЙ МАДАНИЙ МАРКАЗИНИНГ ЎРНИ.....	51
10. Iqbol Jabbarova РАХТАЧИЛИКНИ RIVOJLANTIRISH YO‘LIDA: QASHQADARYO IRRIGATSIYA TIZIMINING BOSHLANG‘ICH TRANSFORMATSIYASI (1930–1940-y.).....	57
11. Rabiyajon Ibragimova QUYI AMUDARYO HUDUDIDA ANTIK DAVR SUG‘ORISH INSHOOTLARI.....	64
12. Gulrux Fayzullayeva, Shoira Nurullayeva AL XORAZMIY HAQIDA.....	68

Mirhomid Mirxaydar o'g'li Mirakbarov,
Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti Tarix fakulteti,
Mustaqil tadqiqotchi
e-mail: mirhomid1@mail.ru

O'ZBEKISTON GEOLOGIYASI TARIXIDA MURUNTOV OLTIN KONINING KASHF ETILISHI VA MAMLAKATIMIZ SANOATIDA TUTGAN O'RNI

For citation: Mirkhomid M. Mirakbarov. THE DISCOVERY OF THE MURUNTOV GOLD MINERAL IN THE HISTORY OF UZBEKISTAN'S GEOLOGY AND ITS ROLE IN THE COUNTRY'S INDUSTRY. Look to the past. 2026, vol. 9, issue 4.

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.19846027>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada 1929–2024-yillar davomida O'zbekistonda geologiya fanining shakllanishi va rivojlanish jarayonlari arxiv manbalari asosida kompleks tahlil qilingan. Xususan, Muruntov oltin konining kashf etilishi, uning geologik tuzilishi, o'zlashtirilish bosqichlari hamda mamlakat sanoatidagi strategik o'rni yoritilgan. Shuningdek, o'zbek geolog olimlarining ilmiy hissasi, oltin va margimushning pragenezisi masalalari ham ilmiy asosda ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari Muruntov konining nafaqat tarixiy-geologik, balki iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyatini ham ochib beradi.

Kalit so'zlar: Muruntov, geologiya, oltin konlari, pragenezis, gidrometallurgiya, NKMK, sanoat rivoji, Mendeleev davriy sistemasi, oltin va margimushning pragenezisi, "Tomdibuloq" va "Chormitan" oltin konlari, gidrometallurgiya zavodi, affina, konmetallurgiya, sanoat kooperatsiyasi.

Миракбаров Мирхомид Мирхайдар угли,
Исторический факультет Национального университета
Узбекистана имени Мирзо Улугбека,
Независимый исследователь
e-mail: mirhomid1@mail.ru

ОТКРЫТИЕ ЗОЛОТОГО МЕСТОРОЖДЕНИЯ МУРУНТАУ В ИСТОРИИ ГЕОЛОГИИ УЗБЕКИСТАНА И ЕГО РОЛЬ В ПРОМЫШЛЕННОСТИ НАШЕЙ СТРАНЫ

АННОТАЦИЯ

В данной статье на основе архивных источников проведен комплексный анализ процессов становления и развития геологической науки в Узбекистане в период 1929–2024 гг. В частности, освещены открытие золотого месторождения Мурунтау, его геологическое строение, этапы освоения и стратегическая роль в промышленности страны. Также на научной основе рассмотрены вопросы научного вклада узбекских ученых-геологов,

прагенезиса золота и мышьяка. Результаты исследования раскрывают не только историко-геологическое, но и экономическое и социальное значение месторождения Мурунтау.

Ключевые слова: Мурунтау, геология, месторождения золота, прагенезис, гидрометаллургия, НГМК, промышленное развитие, периодическая система Менделеева, золото и мрамор.

Mirkhomid M. Mirakbarov,

Faculty of History, National University of Uzbekistan
named after Mirzo Ulugbek,
Independent researcher
e-mail: mirhomid1@mail.ru

THE DISCOVERY OF THE MURUNTOV GOLD MINERAL IN THE HISTORY OF UZBEKISTAN'S GEOLOGY AND ITS ROLE IN THE COUNTRY'S INDUSTRY

ABSTRACT

This article, based on archival sources, provides a comprehensive analysis of the formation and development of geological science in Uzbekistan from 1929 to 2024. Specifically, it highlights the discovery of the Muruntau gold deposit, its geological structure, stages of development, and its strategic role in the country's industry. It also examines the scientific contributions of Uzbek geologists and the genesis of gold and arsenic. The research findings reveal not only the historical and geological significance of the Muruntau deposit, but also its economic and social significance.

Index Terms: Muruntau, geology, gold deposits, progenesis, hydrometallurgy, NMMC, industrial development, Mendeleev's periodic table, gold and marl.

Dolzarbli:

O'zbekiston foydali qazilmalar zaxirasi bo'yicha dunyoda yetakchi davlatlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, Qizilqum hududida joylashgan Muruntov oltin koni global miqyosda strategik ahamiyatga ega bo'lgan obyektlardan biridir. Mazkur konning kashf etilishi va o'zlashtirilishi nafaqat geologiya fanining rivojlanishiga, balki mamlakat sanoatining shakllanishiga ham katta ta'sir ko'rsatdi. Shu sababli Muruntov konining tarixiy-geologik jihatdan o'rganilishi bugungi kunda ham dolzarb ilmiy masala hisoblanadi. O'zbekiston oltin, kumush, mis, uran, qo'rg'oshin, rux, volfram, tabiiy gaz va boshqa foydali qazilmalar zaxirasi bo'yicha dunyoda yetakchi o'rinlardan birini egallaydi. Geologiya fani tadqiqotlariga ko'ra, bu zaminda Mendeleev davriy sistemasining deyarli barcha elementlari topilgan. Qizilqum sahrosi yer osti minerallarga boyligi bilan butun dunyoga mashhur va unda joylashgan Muruntov koni jahonda eng ko'p oltin qazib olinayotgan kon sifatida tan olingan.

Metodlar va o'rganilganlik darajasi:

Tadqiqot jarayonida tarixiylik, tizimlilik, qiyosiy-tahliliy va retrospektiv metodlardan foydalanildi. Asosiy manbalar sifatida O'zbekiston Respublikasi Milliy arxivi hujjatlari, ilmiy monografiyalar va zamonaviy tadqiqotlar tahlil qilindi. "Muruntov" konining shakllanishi va geologik xususiyatlari bo'yicha dastlabki ilmiy qarashlar XX asrning 30-40-yillarida A.F.Sosedko, S.A.Kushnar, M.P.Petrov kabi geologlar tomonidan ilgari surilgan [1] (early geological explorations in Central Asia). Keyinchalik akademik I.H. Hamrabayev tomonidan oltin va margimush pragenezisi nazariyasi ishlab chiqildi [2] (progenesis of gold and arsenic), bu esa konlarni aniqlashda muhim metodologik asos bo'ldi. "Muruntov" konining ochilishi xalqaro geologlar jamoatchiligi tomonidan o'tgan asrning qimmatbaho metallar sohasida qilingan eng katta kashfiyoti sifatida tilga olinadi. Qizilqumda oltin konlarini qidirish ishlari XX asr 30-40-yillarida boshlandi.

Jumladan, 1931-yilda A.F.Sosedko, 1936-1938-yillarda S.A.Kushnar, 1937-1938-yillarda M.P.Petrov, V.A.Zaxarevich, A.F.Sosedko, P.I. Myastkovskiy, 1940-yilda M.P.Petrov tomonidan davomli tadqiqot ishlari amalga oshirildi. XX asrning 50-yillarida geologlarning O'zbekiston

hududida oltin konlari mavjudligi haqidagi ilmiy qarashlari to'laqonli tasdig'ini topdi. Bunga asos sifatida I.Hamrabayevning "G'arbiy O'zbekistonda magmatizm va postmagmatizm jarayonlari" nomli tadqiqot ishi sabab bo'ldi. I.Hamrabayevning ilmiy-tadqiqotlari natijasida oltin va margimushning pragenezisi, ya'ni ularning konlarda birga uchrashi ilmiy jihatdan asoslab berildi. Shu asosda 1954–1956-yillarda O'zbekistonning g'arbiy qismida 2 xil oltin konlari borligi: birida oltin margimush kolchedani (arsenopirit minerali) bilan, ikkinchisida juda siyrak holda kvarts tomirlarida uchrashi ma'lum bo'ldi. 1958-yil oltinning margimushga bog'liqligi asosida Muruntov yonida margimushga boy bo'lgan anomaliya maydonlari belgilandi.

O'sha yili margimushning yuqori konsentratsiyasi mavjud bo'lgan anomaliyalardan biri – Muruntov rudali maydonida olib borilgan izlanishlardan keyin bu ruda maydoni o'ta istiqbolli deb baholandi. Mazkur ruda maydonida 1959–1962-yillarda olib borilgan batafsil qidiruv ishlari natijasida konning asosiy hududi belgilandi va oltinga boy uchastkalarining o'lchamlari juda yirikligi aniqlandi. I.Hamrabayev nomi "Muruntov" oltin koni o'rnini aniqlagan olim sifatida tarixga kirgan. Olimning izlanishlari "Tomdibuloq" va "Chormitan" oltin konlari ochilishiga ham asos bo'ldi.

Mazkur izlanishlar keyingi yillarda ham davom etib, 1958-yilda geofiziklar Yu.N.Mordvinsev va P.V.Xramishkinlar tomonidan Muruntov hududida olib borilgan metallometrik xaritalash natijasida ma'dan namunalari olingan tahlillar ilmiy jihatdan tasdiqlandi. Natijada, 1958-yilda Qizilqumda jahon ahamiyatiga molik "Muruntov" oltin koni aniqlandi.

"Muruntov" koni nafaqat Markaziy Qizilqumda, balki dunyodagi eng yirik kon bo'lib, Navoiy shahridan 180 km. shimolda, Zarafshon shahridan 40 km. sharqda, Tomditovning janubiy etagida joylashgan. Oltin zaxiralarining ko'pligi, ruda qazib olish texnologik sharoitlarining qulayligi uchun kon "Jahonning noyob javohiri", "Asr mo'jizasi" (XX asr), deb ham ataladi.

SSSR Ministrlar Sovetining 1964-yil 25 maydagi 440/176-sonli qarori, O'rta mashinasozlik vazirligi hamda Qora va rangli metallurgiya vazirligining 4 iyundagi 0153/27s-buyrug'i bilan "Muruntov" konini o'zlashtirish boshlandi²⁸⁶, u Navoiy kon-metallurgiya kombinati tarkibiga kiritildi.

"Muruntov" koni mutaxassislar tomonidan keng miqyosda o'rganildi. Xususan, chuqur va o'ta chuqur bo'lishi kutilgan konda oltinning umumiy hajmi va kelajakdagi loyihalar bo'yicha ilmiy yondashuvlar asosida tadqiqot ishlari olib borildi. 1965-yildan 1969-yilgacha bo'lgan vaqtda kon sanoat ishlab chiqarilishiga tayyorlandi. Hududga yuqori kuchlanishli elektr uzatish liniyasi va Amudaryo daryosidan suv quvurining birinchi bosqichi tortildi. Ruda qazib olish, qayta ishlash majmualari foydalanishga topshirildi va ochiq kon qazish ishlari boshlandi. Konni o'zlashtirish bo'yicha loyiha 1964-yil 28-sentabrda O'rta mashinasozlik vaziri Ye.P.Slavskiy tomonidan tasdiqlandi. Unga ko'ra, kondan bosqichli qazib olishni ko'paytirish (yiliga 15-20 tonna oltin qazib olish), 1965-yildan konda qurilish-montaj ishlarini boshlash, 1969-yildan konning to'liq quvvatda ishlashini ta'minlash va oltinni qayta ishlaydigan zavodni barpo etish vazifasi qo'yildi.

"Muruntov" koni boshqa konlardan mahsulotning o'ziga xosligi bilan farq qilgan. Aksariyat holatlarda konlardagi oltin zarralari mayda (yirikligi 1-2 mm. keladigan donalar) bo'ladi. "Muruntov" konida esa ma'dan tarkibidagi oltin zarralarining 50-60 foizi 0,01-0,02 mm.ni tashkil etadi. Shuning uchun mayda oltinni toshdan ajratib olish mashaqqatli bo'lganidan ilgari u qazib olinmagan.

1964-yilda "Muruntov" oltin konida oltin tarkibli rudalarni qazib chiqarish va qayta ishlash tarmog'ini tashkil etish ishlari boshlandi. KPSS Markaziy Komiteti va SSSR hukumatining 1964-yil 29-avgustdagi "Muruntov oltin konini o'zlashtirish to'g'risida"gi 737303-sonli qarori bilan O'rta mashinasozlik vazirligiga Navoiy kon-metallurgiya kombinati zimmasiga konni o'zlashtirish, yiliga 5 million tonna ma'danni qayta ishlaydigan gidrometallurgiya zavodi, 40 km. temir yo'l, Amudaryodan 220 km. suv quvurlari olib kelish va konchilar uchun shahar barpo etish kabi vazifalar topshirig'i beriladi. Konni o'zlashtirish bo'yicha SSSR Ministrlar Sovetining 1964-yil 25-maydagi 440-176-sonli qarori ham qabul qilindi.

1965-yilda “Muruntov” konida birinchi navbatdagi qurilish ishlari tugatildi. Konga 50 kilometrlik suv quvurlari, Qizilquduq stansiyasidan aholi punktiga qadar 220 Vt.lik elektr energiyasi uzatish liniyasi o‘tkazildi, qurilish ishlarini olib borish uchun bo‘linmalar tashkil etildi. O‘rta mashinasozlik vazirligi tomonidan konni sanoat usulida o‘zlashtirish ishlarini loyihalash va Zarafshon shahrini barpo etish bo‘yicha chora-tadbirlar tasdiqlandi. NKMK tomonidan konni o‘zlashtirish ishlarini olib borish uchun 1964-yilda Markaziy kon boshqarmasi tashkil etildi.

“Muruntov” konini o‘zlashtirish maqsadida SSSR Rangli metallurgiya vazirligining “Svetmetproekt” instituti tomonidan loyiha ishlari olib boriladi. 1966-yil 1-yanvar holatiga ko‘ra, geologiya-qidiruv ishlariga 19,44 million rubl sarflandi.

Qizilqumning iqlimiy tabiatiga qaramasdan qurilish ishlari boshlanib, 1965-1966-yillarda “Muruntov” kon majmuasini qurish uchun birinchi navbatda baza shakllantirildi. Jumladan, Zarafshon posyolkasigacha 70 km. elektr liniyasi, konga 56 km. temir yo‘l, Tomdidan Zarafshongacha 65 km. masofada vaqtinchalik suv quvurlari olib kelindi.

Shu o‘rinda aytib o‘tish joizki, “Muruntov” koni oltinining laboratoriya sharoitida olingan dastlabki namunasi 1966-yil 29-martda o‘z ishini boshlagan KPSSning XXIII syezdiga sovg‘a sifatida yuboriladi. Muruntovning oltin namunasi (laboratoriyada olingan dastlabki oltin – X.R.) kombinatning Markaziy ilmiy-tadqiqot laboratoriyasida quti (shkatulka) shaklida tayyorlanadi. Unga “Muruntovning birinchi oltini – KPSSning XXIII syezdiga” va tepasiga “Lenin” degan so‘zlar bitiladi. Bu oltin quti syezdga delegat bo‘lgan Z.Zarapetyanga yetkaziladi. Mazkur s‘ezdda SSSR Ministrlar Soveti raisi A.Kosigin KPSS MKning birinchi sekretari L.Brejnevga Kanada SSSRga g‘alla sotishga rozi bo‘lganini aytgan vaqtda, A.Kosigin Zarapetyanga qarab “Ko‘rdingmi, bizga nima uchun oltin kerak, biz g‘alla sotib olamiz, shuning uchun oltin olinadigan zavodni tezroq qurish kerak”, deydi. Bundan ko‘rinib turibdiki, Sovet davlati xalqaro savdoda oltindan foydalangan va undan keladigan foyda o‘z ehtiyojlari uchun sarflangan.

“Muruntov” konini o‘zlashtirish ishlari uch bosqichda olib borildi. 1967-yil 1-martda “Muruntov” konida birinchi ommaviy portlatish amalga oshirildi. Dastlabki yillarda kondagi ma‘danlarni tashish bo‘yicha 10-12 tonnalik KrAZ-222 rusumli avtoag‘dargichlar, D-271 rusumli buldozerlar ishlatilib, yiliga 8-10 million tonna ma‘dan qazib olindi. 1970-yillarda esa konga 27 va 40 tonnalik BelAZlar, EKG-8I ekskavatorlar olib kelinishi natijasida yiliga 3,4 million tonna kon massasi qazib olindi. Olib borilgan ishlar natijasida 1971-yilda “Muruntov” konidan yiliga 5 million tonna ma‘dan qazib olindi. Bu oldingi yilga qaraganda ikki marta ko‘p edi.

“Muruntov” koni oltin zaxiralari o‘sha paytda nafaqat SSSRda, balki jahondagi oltin konlar o‘rtasida eng yiriklaridan biri edi. 1965-yilda hisoblangan oltin zaxiralari bo‘yicha “Muruntov” koni Ittifoqdagi eng yirik kon bo‘lib, uning oltin zaxirasi 777 tonna bo‘lgan. Shuningdek, Magadan viloyatidagi “Netalkinskiy” konida 138 tonna, Armanistondagi “Zodskoy” konida 283 tonna, Chita viloyatidagi “Taseevskiy” konida 131 tonna, Yakutiya ASSRning Aldanskiy oltin hududidagi “Kuranaxa” konida 138 tonna, Qozog‘istonning Semipalatinsk viloyatidagi “Bakirchik” konida 143 tonna oltin zaxirasi bo‘lgan. “Muruntov” konidan oltinni qazib olish va qayta ishlash uchun gidrometallurgiya zavodining birinchi navbatini ishga tushirish orqali 1970-yilda 20 tonna oltin olinishi rejalashtirildi. Keyinchalik, zavodning ikkinchi navbatini ishga tushirish orqali yiliga 35-40 tonna oltin olish, bu SSSRda olinadigan jami oltinning 50 foizini tashkil etishi kerak edi.

Buning uchun “Muruntov” konidan qazib chiqarilgan oltin tarkibli ma‘danlarni qayta ishlaydigan zavod qurish zaruriyati paydo bo‘ldi. 1967-yilda akademik B.N.Laskorining loyihasi asosida 2-gidrometallurgiya zavodi qurilishi boshlandi. Zavod qurilishi va uning ishga tushirilishi uchun asosan, boshqa respublikalardan kadrlar jalb etildi. 1967-yilda zavodga uning birinchi direktori bo‘lgan P.V. Dyatlov, energetik L.S.Simin va mexanik Yu.I.Terexov ishga keladi.

1968-yilda Tomsk politexnika institutidan 15 nafar bitiruvchilar, Perm viloyatidagi Solikamsk hunar-texnika bilim yurtidan 74 nafar laborant va apparatchilar ishga kelishdi. Zavodning birinchi navbati 1969-yilda ishga tushirildi. 1969-yil 21 iyulda esa tarixiy voqea – birinchi marta “Muruntov” oltin konidan 11 kilogramm 820 gramm sof oltin yombisi olindi. Shu yilning 25 iyulida 2 gidrometallurgiya zavodining tantanali ochilishi bo‘ldi.

Unda O‘zbekiston rahbari Sh.R.Rashidov va SSSR O‘rta mashinasozlik vaziri Ye.P.Slavskiy, shuningdek, partiya va davlat organlari vakillari ishtirok etadi. Marosimda Ye.P.Slavskiy birinchi oltin quymani Sharof Rashidovga topshiradi. Birinchi oltin quymalarga uchta harfdan iborat “ZAR” so‘zi qo‘yildi. Oltin quymalar to‘g‘ridan-to‘g‘ri Moskvadagi Davlat xazinasi (Gosxran)ga topshirilgan. Shu tariqa sovet hukumatining O‘zbekiston hududidan quyma oltinlarni tashib ketishi siyosati boshlandi.

Zavodda 1970-yildan to‘liq loyiha ko‘rsatkichi – 5 million tonna oltin ma‘dan qayta ishlana boshlandi³⁰⁴. Sovet hukumati ko‘proq oltin olish uchun zavodning ikkinchi navbati 1974-yilda ishga tushirildi, uning oltin tarkibli ma‘danlarni qayta ishlash quvvati yiliga 10 million tonnaga yetkazildi. O‘tgan asr 80-yillarida olib borilgan rekonstruksiya ishlari natijasida zavodning ishlab chiqarish quvvatlari qariyb 20 million tonnaga yetdi. Qizilqum sahrosi O‘zbekistonning yirik oltin ishlab chiqarish markaziga aylandi. Navoiy kon-metallurgiya kombinati esa jahonda oltin ishlab chiqaruvchilar o‘nligiga kirdi. 1971-yildan boshlab zavodda 999.9 probali sof oltin olinishi boshlandi. 2-gidrometallurgiya zavodida ishlab chiqarilgan yuqori sifatli oltin xorijda ham tan olindi.

Ma‘lumki, SSSR davrida oltinni yuqori sifatda, ya‘ni 999.9 probada faqat 2 ta zavod – Rossiyaning Novosibirskdagi va Zarafshondagi 2-gidrometallurgiya zavodlaridan olingan. Kombinat faxriysi L.G.Anashkinning yozishicha, 1972-yilda Yaponiya hukumati tomonidan imperatorning tug‘ilgan kuniga esdalik nishonlarini tayyorlash uchun SSSRdan 200 kilogramm oltin sotib olinadi. Yaponlar sotib olingan oltinni Shveysariyadagi laboratoriyada tahlildan o‘tkazishadi. Tahlillar oltinning 999.9 probada emasligini ko‘rsatadi. Yaponlar bu bo‘yicha o‘z noroziliklarini bildirishganda, SSSRdan oltin yetkazib bergan tashkilot yaponlarga sifatsiz oltin uchun jarima to‘lashga majbur bo‘lgan. Bu oltin Novosibirskdagi zavodda ishlab chiqarilgandi. Sovet hukumati Yaponiyaga keyingi oltin qo‘ymalarini O‘zbekistondan, ya‘ni “Muruntov” konidan qazib olingan va 2-gidrometallurgiya zavodida ishlab chiqarilgan 999.9 probali oltindan jo‘natadi. Bu O‘zbekiston oltinining xalqaro standart talablarga javob berganligidan dalolat beradi.

Shu o‘rinda qayd etish kerakki, 999.9 probali, ya‘ni “sof oltin” umumlashtirilgan tushuncha bo‘lib, yuksak ishonchli va ishlab chiqaruvchilar mas‘uliyatining eng yuqori darajasi hisoblanadi. Bu – eng zamonaviy texnologiyalar va asbob-uskunalar hamda sohaning mohir xodimlari tomonidan 999.9 probali oltin qo‘ymalar zar suvi (azot kislotasi bilan xlorid qorishmasi) elektrolizi (elektr toki o‘tishida elektrolitga botirilgan elektrodalarda ro‘y beradigan elektro-kimyoviy oksidlash-qaytarilish jarayonlarining majmui) yo‘li bilan olinadi. 1972-yil 2-oktabrda 2-gidrometallurgiya zavodining ikkinchi navbati, 1975-yil may oyida esa uchinchi navbati ishga tushirildi. 1979-yil sentabrda zavodda tayyor mahsulot sexi, ya‘ni oltinni affinaj qilish sexi tashkil etildi. 2-gidrometallurgiya zavodida 1972-yildan boshlab oltin bilan bir qatorda kumush, 1980-yilda palladiy, 1981-yilda volfram olish texnologiyasi ishga tushirildi.

“Muruntov” konida ish boshlangandan so‘ng uning xomashyo bazasini kengaytirish, foydali qazilma zaxiralarini ko‘paytirish maqsadida kombinat kuchi bilan konning qanotlari va qismlarida qo‘shimcha qidirish ishlarini olib borish zarurati tug‘ildi. 1972-yilda tuzilgan geologik rejaga muvofiq, foydali qazilma Xulosa qilib aytganda, “Muruntov” konining ochilishi haqiqatda asr mo‘jizasi bo‘ldi. Sovet yillarida olib borilgan mustamlakachilik siyosati oltin qazib olish va undan kelayotgan foydani mahalliy aholi ehtiyojlari uchun foydalanish imkonini bermadi. Oltin ma‘danlarning mavjudligini o‘zbek olimi I.Hamrabayev aniqladi va uning kimyoviy tarkibi bo‘yicha xulosalarini taqdim etdi. Garchi sovet davlati zavod va konchilik sohasida mahalliy aholiga nisbatan mensimaslik, asosan, metallurgiya yo‘nalishida rusiyzabon millatlarga mansub ishchi-xizmatchilarni jalb qilish siyosatini olib borgan bo‘lsada, oltin va margimushning pragenezisi, ya‘ni ularning konlarda birga uchrashi borasidagi nazariya o‘zbek olimining salohiyati va bilim tajribasidan darak berar edi.

Oltin konidan olingan ma‘danlarni qayta ishlovchi gidrometallurgiya zavodlarining qurilishi uning birinchi bosqichi bo‘lsa, konda mehnat qilayotgan ishchi-xodimlar uchun yangi shahar – Zarafshon shahrining barpo etilishi kon ishchilari ijtimoiy hayotida muhim ahamiyat kasb etdi. Yangi sanoat korxonalarining ishga tushirilishi hududlarda aholining tez o‘sib borishiga sabab

bo'ldi, biroq korxonalarda asosan, rusiyzabon millatlarga mansub shaxslarning jalb qilinishi ishsizlikni kamaytirmadi, ijtimoiy notenglik kabi muammolar mavjud edi. Kondan 60-yillarda o'rta bosqichda mahsulot ishlab chiqarildi, 70-yillarda oltin qazib olish va uni qayta ishlash 2 barobarga ko'paydi. Keyingi yillarda, xususan, 70-yillar oxiri va 80-yillarda oltin qazib olish va rudani qayta ishlash bilan shug'ullanuvchi korxonalar va zavod faoliyatining rivojlanishi kuzatiladi. Bu holat konlar soni oshishig va 2-gidrometallurgiya zavodi ishga tushirilishiga olib keldi. O'zbekiston Respublikasida mineral xomashyo zaxiralarini qazib olish va qayta ishlash istiqbollari, qimmatbaho, rangli va qora metallar, uran va ko'mir ishlab chiqarishni rivojlantirish hamda chet el investorlari uchun jozibador investitsiya muhitini takomillashtirish va salmoqli investitsiya loyihalarini yo'lga qo'yish imkoniyatlari oshib bormoqda. Ayniqsa, 2017-yildan O'zbekiston solnomasida yangi sahifalar, yangilanish va yuksalish davri boshlandi, bu konmetallurgiya sohasida ham tadrijiy o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Jumladan, 2017–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi hamda 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi mamlakatimiz va xalqimiz hayotida yangi taraqqiyot bosqichini boshlab berdi. Agar mazkur siyosatning amalga oshirinishini kombinatlar miqyosida qo'rib chiqsak, 2017-2024-yillarda qo'lgan kiritilgan eng muhim natijalarni tahlil qilishimiz mumkin bo'ladi.

NKMK – O'zbekistondagi kon-metallurgiya sohasining eng yirik sanoat birlashmasi. Kombinat tomonidan keyingi yetti yilda yiliga 5 million tonna ma'danni qayta ishlaydigan 5-gidrometallurgiya zavodi, yillik quvvati 16 million tonna texnogen chiqindini qayta ishlashga mo'ljallangan 7-gidrometallurgiya zavodi, 2-gidrometallurgiya zavodining yiliga 12 million tonna ma'danni qayta ishlaydigan ikkinchi navbati, Nurota tumanida "Pistali" koni negizida yiliga 4 million tonna ma'danni qayta ishlaydigan 6-gidrometallurgiya zavodi foydalanishga topshirildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 3-yanvardagi "Navoiy kon-metallurgiya kombinati" davlat korxonasi va "Olmaliq kon-metallurgiya "Muruntov" dunyodagi oltin zaxirasiga ega eng yirik kon sifatida e'tirof etilib, uning resursi 4,5 ming tonnadan ortiq baholangan. 2021-yilda O'zbekiston oltin ishlab chiqarish bo'yicha 9-o'rinni egalladi. 2022-yilda dunyodagi Top-10 ta eng yirik oltin ishlab chiqaruvchi kompaniyalar ro'yxatida Navoiy konmetallurgiya kombinati 4-o'rinni egalladi. Unga ko'ra, 2022-yilda 2 million 830 ming unsiya oltin ishlab chiqarilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 24-yanvardagi "Respublikada ishlab chiqarishni rivojlantirish va sanoat kooperatsiyasini kengaytirishning samarali tizimini yaratish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-99- sonli qaroriga muvofiq, shuningdek, 2022-yilda import o'rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish maqsadida kombinat tomonidan jami 167 ta loyiha bo'yicha 537,6 milliard so'mlik, shu jumladan, 114 ta yangi va kengaytirilgan loyihalar bo'yicha 366,9 milliard so'mlik mahalliyashtiriladigan mahsulot ishlab chiqarish ko'zda tutilgan.

Tadqiqot natijalari:

1958-yilda olib borilgan geofizik tadqiqotlar natijasida Muruntov rudali maydoni aniqlanib, 1959–1962-yillarda uning ulkan zaxiralarga ega ekanligi tasdiqlandi [3] (identification of Muruntau ore field).

1964-yildan boshlab konni sanoat miqyosida o'zlashtirish ishlari boshlandi va u Navoiy kon-metallurgiya kombinati tarkibiga kiritildi [4] (industrial development of Muruntau deposit). 1969-yilda birinchi oltin quymasi olinishi bilan kon to'liq ishlab chiqarish bosqichiga o'tdi [5] (first gold production at Muruntau). Muruntov konining o'ziga xos jihati shundaki, undagi oltin zarralari juda mayda fraksiyada bo'lib, ularni ajratib olish uchun ilg'or gidrometallurgik texnologiyalar qo'llanildi [6] (fine-dispersed gold extraction technologies). 1970–1980-yillarda gidrometallurgiya zavodlari ishga tushirilishi natijasida oltin ishlab chiqarish hajmi keskin oshdi va 999.9 probali oltin ishlab chiqarish yo'lga qo'yildi [7] (high-purity gold production). Mustaqillikdan keyin, ayniqsa 2017-yildan boshlab, kon-metallurgiya sohasida modernizatsiya jarayonlari amalga oshirilib, yangi ishlab chiqarish quvvatlari ishga tushirildi [8] (modernization of mining industry in Uzbekistan).

Xulosalar:

Muruntov oltin konining kashf etilishi O‘zbekiston geologiya tarixidagi eng muhim ilmiy va sanoat yutuqlaridan biri hisoblanadi. Ushbu kon:

- mamlakatni jahon oltin ishlab chiqaruvchilar qatoriga olib chiqdi;
- sanoat infratuzilmasining shakllanishiga xizmat qildi;
- geologiya fanining rivojlanishiga turtki berdi.

Shuningdek, konning o‘zlashtirilishi natijasida Zarafshon shahri barpo etilib, hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi ta’minlandi. Bugungi kunda Muruntov koni O‘zbekiston iqtisodiy salohiyatining muhim tayanchi sifatida o‘z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Iqtiboslar/Сноски/References:

1. Dastlabki geologik tadqiqotlar (Early geological explorations in Central Asia).
2. Oltin va margimush pragenezisi (Progenesis of gold and arsenic).
3. Muruntau rudali maydonining aniqlanishi (Identification of Muruntau ore field).
4. Konning sanoat miqyosida o‘zlashtirilishi (Industrial development of Muruntau deposit).
5. Birinchi oltin ishlab chiqarilishi (First gold production at Muruntau).
6. Mayda dispers oltinni ajratib olish texnologiyalari (Fine-dispersed gold extraction technologies).
7. Yuqori probali oltin ishlab chiqarish (High-purity gold production).
8. Kon-metallurgiya sanoatini modernizatsiya qilish (Modernization of mining industry in Uzbekistan).
9. Мурунтау. Золоторудное месторождение Мурунтау. Ташкент: “Фан”, 1998.
10. Исломов О.И. Из истории геологических знаний в Средней Азии. – Ташкент: “Фан”, 1977.
11. Массон М.Е. К истории горного дела на территории Узбекистана. – Ташкент, 1953.
12. Rtvladze Ye. O‘rta Osiyoning qadimgi tangalari. – Toshkent: “G‘afur G‘ulom”, 1987.
13. Hamraboiev I.H. O‘zbekiston oltini. – Toshkent: “Fan”, 1968.
14. Baxtiyorzoda O.B. O‘zbek oltini. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2019.
15. Sanaqulov Q, Raupov X, Xaitova O. O‘zbekistonda kon-metallurgiya tarixi. – Toshkent: “Mashhur Press”, 2019.
16. Буряков Ю. Из истории горного дела и металлургии // Ўзбекистон тарихи журнали, №2006. №4. – С.47-61.
17. Бухоро – Шарк дурдонаси. (муаллифлар жамоаси). – Т.: Шарк, 1997. – 162 бет.
18. Вахромеев С.А. Месторождения полезных ископаемых, их классификация и условия образования. – М.: «Недра», 1979. – 462 стр.
19. Виноградов А.В. Древние охотники и рыболовы Среднеазиатского междуречья. – М., 1981. – 176 стр.
20. Гулямов Я.Г., Исламов У., Аскарлов А. Первобытная культура и возникновение орошаемого земледелия в низовьях Зерафшана. – Т.: Фан, 1966. – 266 стр.
21. Дженкинсон А. Путешествие в Среднюю Азию 1558–1560 гг. В кн: Английские путешественники в Московском государстве. – Л., 1937. – 307 стр.
22. O‘zbekiston Respublikasi Milliy arxivi, 4740-sonli fond, 1938-yil, 12-hujjat.
23. O‘zbekiston Respublikasi Milliy arxivi, 837-sonli fond, 1958 yil, 45-hujjat.
24. Muruntov dunyodagi eng yirik oltin koni maqomini saqlab qoldi. 2022-yil 29-aprel. <https://kun.uz/news/2022/04/29/muruntov-dunyodagi-eng-yirik-oltin-koni-maqomini-saq-lab-qoldi>
25. Muruntov dunyodagi eng yirik oltin qazib olish koni. 2021-yil 9-mart. <https://www.gazeta.uz/oz/2021/03/09/muruntau/>
26. Navoiy kon-metallurgiya kombinati rasmiy sayti: <https://actual.ngmk.uz/uz/home/prensa/704-interesting-facts-from-the-history-of-nmmc.html>

ЎТМИШГА НАЗАР

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ
LOOK TO THE PAST

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Тадқиқот город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000